

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Даниела Тодорова Маркова, ПУ „Паисий Хилендарски”

на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор” в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по ..., научна специалност „Методика на обучението по изобразително изкуство”

Автор: **Стефка Илиева Токманова-Попова**

Тема: **Създаване на творчески модели за декориране на съвременен храм при обучението на студенти**

Научен ръководител: **проф. д-р Зора Георгиева Янакиева, АМТИИ "Проф. Асен Диамандиев" – Пловдив**

Общо описание на представените материали

С протокол №1 от 27.05. 2020 г. на ФС при Факултет „Изобразителни изкуства” при АМТИИ "Проф. Асен Диамандиев" – Пловдив, за утвърждаване на научно жури за научна и образователна степен „доктор”, съм избрана като член на научното жури за защита на дисертационния труд на Стефка Илиева Попова на тема „Създаване на творчески модели за декориране на съвременен храм при обучението на студенти” за придобиване на образователната и научна степен ‘доктор’ в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по ..., научна специалност Методика на обучението по изобразително изкуство. На основание на това решение на ФС и на основание чл.31, ал. 1 от ППЗРАСРБ е издадена Заповед № РД-27-002 от 2.06.2020 г. от Ректора на АМТИИ за откриване на процедура за защита на дисертационен труд и за назначаване на състава на научното жури.

Стефка Попова е докторантка в редовна форма на обучение към катедра „Изящни изкуства” с научен ръководител проф. д-р Зора Георгиева Янакиева от АМТИИ "Проф. Асен Диамандиев" – Пловдив. Въз основа на положителна оценка за качествата на дисертационния труд, на заседание на катедра „Изящни изкуства” (с Протокол №11 от 27.02.2020 г.) е взето положително решение относно готовността за публична защита на докторанта пред научно жури.

Представеният от Стефка Попова комплект материали на електронен носител включва следните документи:

- дисертационен труд;
- автореферат;
- автобиография в европейски формат;
- Заповед № РД-27-002 от 2.06.2020 г. от Ректора на АМТИИ за откриване на процедура за защита на дисертационен труд и за назначаване на състава на научното жури протокол №1 от 27.05. 2020 г. на ФС при Факултет „Изобразителни изкуства” при АМТИИ "Проф. Асен Диамандиев" – Пловдив, за утвърждаване на научно жури за научна и образователна степен „доктор”,

Не са приложени копия на научните публикации.

Кратки биографични данни за докторанта

Стефка Илиева Попова заема длъжността асистент по иконопис и иконография в Катедра “Приложни изкуства” в АМТИИ, където е завършила магистърска програма „Църковна живопис”. Средното си образование получава в СОУ “Св. Св. Кирил и Методий” гр. Пловдив в паралелка с изучаване на изобразително изкуство. В периода от 2010–2017 е придобила административен опит като секретар на катедра “Приложни изкуства” в Академия за музикално, танцово и изобразително изкуство.

Притежава артистични умения в сферата на рисунката и живописа – маслена, темперна, полимерна темпера, комбинирани техники. Творческите ѝ изяви могат да бъдат групирани в няколко раздела:

1. Участия в съвместни изложби на преподаватели и студенти /изложби на икони и уъркшоп на факултет “Изобразителни изкуства” и на специалност “Църковна живопис”; биенале на църковните изкуства/ в пределите на АМТИИ и други галерии в Пловдив и в страната;
2. Участия в проекти за реставрация и консервация на храмове;
3. Участия в проекти за изписване на стенописи (в храмове и в СУ „Паисий Хилендарски”);
4. Участия в изписване на икони за храмове и параклис;
5. Самостоятелно творчество – изложба на икони; проектиране и изписване на икони и стенописи.

Актуалност на тематиката

Още в увода на дисертационния труд се акцентира на актуалността на тематиката. Определенията „нов”, „нови”, „новости” в седемте страници увод се срещат повече от 20 пъти, отнесени към „модели”, „елементи”, „способи”, „подходи”, „знания”, „умения”, „понятия”, „проблеми”, „композиционни решения”, „материали”, „тенденции”, „предизвикателства”.

Проблемът е нов и неразработен до момента в педагогическата теория и практика. Ако приемем неизбежността на промените в храмовата образност, както и необходимостта от тях, се налага да се формира у студентите художествена култура, да придобият знания и умения, така че тези промени да се осъществяват с разбиране и с творческо отношение на едно професионално ниво.

Аргументите за търсене на алтернативи са посочени ясно: необходимост от актуализиране на структурата на учебния процес и повишаване на качеството на обучение на студентите по църковна живопис; търсене на синтез на образността в храма с различния естетически облик на съвременната архитектура, който поставя множество проблеми за разрешаване. Тези тенденции създават перспектива за развитие в областта на църковната живопис и налагат промени при проектирането и създаването на стенописни модели, прилагане на алтернативни способности в художествената практика, създаване на алтернативни сюжетно-тематични модели.

Познаване на проблема

Голямо предимство на докторантката по отношение на познаването на проблема, разработен в дисертацията е нейният богат практически опит. Несъмнено многобройните ѝ участия в проекти за изписване на стенописи и икони са стабилна основа за извеждане на основните проблеми и предизвикателства на съвременното по отношение на църковната живопис. Когато на практика си сблъскал с инвеститори, диктуващи излизането извън канона или с архитектурни решения, които предопределят облика на храма, не може да пренебрегнеш тези проблеми. Докторантката е запозната с тенденциите в стила и естетиката на храмовата архитектура, поради съвременните материали и конструктивни изисквания оказващи влияние при конструирането на

църковната сграда /храма; запозната е с произтичащите от архитектурната среда промени в класическата иконография и в самата художествената образност, при което редица сюжети отпадат, резултат от променени обществени нагласи. На практика се е сблъскала с проблемите пред художниците на монументалното изкуство.

Предизвикателствата на съвременното трябва да намерят място в подготовката на студентите, така че да се превърнат във възможност да реализират свои творчески модели и оригинални композиционни решения. За да могат да предлагат алтернативи, отговарящи на конкретната архитектурна среда, студентите се нуждаят от специфични познания и умения. Логично е разработването на нов експериментален модел на обучение. Поставените цели и задачи са целесъобразни. Създаването на монументалната живопис и стенописна декорация в храма се подчинява на специфични технико-технологични процеси и определена сюжетна тематика, но също така се определя и функционира във връзка с пространството в архитектурната среда.

Методика на изследването

Методи на научното изследване включват дидактически експеримент в три етапа; наблюдение, анкетиране, интервю, сравнителен анализ, количествен и качествен анализ на резултатите от проведения дидактически експеримент. Методите са подбрани в съответствие с целта и цялостната концепция за провеждане на работата на терен. Избраната методика на изследване позволява получаването на адекватен отговор на поставените за разрешаване задачи в дисертационния труд.

Критериите и показатели за оценка на постигнатите резултати са много подробно представени и тяхното детайлизиране би могло да се приеме като стремеж към гарантиране на висока степен на обективност.

Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд е с обем от 227 страници и Приложение в отделно тяло, което съдържа 4 отделни приложения. Структурата на дисертацията включва увод, три глави, обобщения и изводи, заключение. Представени са научните приноси на труда, списък с публикации и библиография. Литературните източници са 105 на кирилица. Дисертационният труд е онагледен с таблици и диаграми.

В първа глава се прави обзор на литература, свързана с разглеждания проблем.

Представени са трудове, които не са конкретно насочени към обучението по иконография. Причината за това според докторантката е, че темата не е разглеждана еднозначно и задълбочено. Иконографските трудове според нея се фокусират върху предишен опит, анализирайки стари паметници на стенописното ортодоксално изкуство, без да са направени достатъчно педагогически проучвания, които да поставят акцент върху педагогическото обучение по иконография. Като цяло разглежданите трудове се отнасят до методи на развитие на художествено-творческите способности, методи на обучение, интерактивни методи, алтернативни техники, материали при обучението по изобразително изкуство по-общ план. Описаните трудове показват интереса на докторантката към разбиранията за иновативните методи на обучение, които могат да послужат за разработването на нейния експериментален модел на обучение. С прилагането на иновативни подходи, тя цели мотивация и постигане на по-голяма резултатност в обучението. Въпросите в областта на методиката на обучение са разнопосочни и трудни за пълноценна систематизация, затова може да се приеме доводът на докторантката, че се е спряла на трудове, които засягат близки до изследване проблеми в областта на обучението по иконография.

Зараждането и развитието на християнското изкуство се разглежда за да осветли проблемите на изследването, тъй като учебната програма съдържа проучване на класическата монументална живопис, а от друга страна - състоянието на съвременната храмова архитектура. Трябва да отбележим, че разглеждайки появата и развитието на християнското изкуство, тя проследява създаването на цялостен художествен синтез между отделните видове изкуства. В търсенето на художествен синтез на изкуствата, докторантката акцентира на разглеждането на специфичните особености на процеса на създаване на стенна украса, структурата и материалите за изграждане на живописното произведение и техниката на изпълнение.

Докторантката е уточнила основни термини като иконография, иконопис, като особено обстойно при разглеждането на формиране на „каноните” в християнското изкуство се е спряла на термина „канон”. Докторантката заявява разбирането си за каноничността не като застинало във времето изкуство, а като непрекъснато обновяващо и трансформиращо се.

Докторантката разглежда иконографски образи и сцени, някои от които са смятани от редица богослови за неканонични и чието право на изобразяване в храма е отричано. Тя ги разглежда като аргументация за разнообразните творчески търсения в иконографското изкуство. Изтъкват се характерни изобразителни похвати, които се отнасят до вариантите на композиране и групиране на образите в храмовото пространство.

В текста се акцентира на синтеза пространство – иконографски образи - стенописна декорация. Следва проследяване на развитието на декоративната украса, като тематика, организация, разположение, видове типаж. Дадени са конкретни примери с храмове в страната, които онагледяват разглежданите въпроси.

Характеристика на храмовата архитектура е важен въпрос за изследването, като периодизацията на църквата се разглежда във връзка с цялостната декоративна система на храма, съобразена със символичното значение на отделните части. Отделено е внимание на християнския храм и неговите елементи – олтар, кораб и други пространства.

Изтъкнати са съществените проблеми и погрешни модели, които нарушават художественият синтез. Представени са обективно недостатъците на съвременната архитектура, търсеца изразителност, преминаваща в показност, като същевременно се използват неподходящи и некачествени материали, променят се важни елементи като купола и свода, смесват се стилове и т.н.

Подробно са разгледани средствата за изграждане на църковната сграда, които диктуват облика на украсата – мазилки, изолационни системи и материали, противоположни за монументалните техники.

Организацията на изследването и неговото провеждане са силната страна на дисертационния труд. Поставените практически задачи провокират студентите да търсят нови алтернативни варианти на творчески модели съобразно дадена архитектурна среда.

Неефективността на традиционите модели на обучение и нуждата от прилагането на алтернативни и по-ефективни дидактически методи и подходи са добре обосновани и чрез експертното мнение. Взема се предвид изменящите се потребности на обучаваните, бързата загуба на интерес, което е предмет на дискусия за много преподаватели.

Докторантката е проявила важни качества въз основа на преподавателския си опит – добро познаване на спецификата на изобразителната дейност и на обстоятелствата, които налагат гъвкавост в подбора на методи и тяхното комбиниране. Сами по себе си, разгледаните методи, например диалоговите методи, дори причислени към интерактивните, не са нещо ново, те са неизменна част от обучението, но в единна система с други методи и подходи, те могат да допринесат за постигане на алтернативен модел на обучение. Несъмнена е ефективността на терения ситуационен метод-проект даващ възможност на студентите да приложат знанията и уменията си на практика. Съчетанието от различни похвати за работа са в основата на възможността за разработване на нови модели на обучение. Балансираното използване на редица традиционни методи, съчетани с алтернативни похвати е същност на подхода на докторантката. В модела на обучение тя подбира определено учебно съдържание с ясно структуриран теоретичен и практически модул, организирана екипна работа, индивидуален подход, разрешаване на проблемни ситуации, онагледяване, изнесено “теренно” обучение, обратна връзка, обсъждане и конферирание на проектите.

Докторантката доказва убедително хипотезата на изследването си чрез положителното въздействие на модела на обучение върху резултатите на студентите.

Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Приносите на дисертационния труд според мен, са главно от практико-приложен характер.

Основен принос на дисертационния труд виждам в стремежа за противодействие срещу опорочаването и разминаването на смисъла и съдържанието на храмовата архитектура. Всички сме свидетели на драстичното разделяне на сакралното пространство от изкуството с прилагането на т.нар. „тапети” - болна тема за художниците професионалисти. Логично е очертано съвременното състояние на стенописта и породилите се проблеми пред нея, както и погрешни модели на работа. Докторантката проявява обективно отношение към новите материали и технически средства, осъзнавайки, че те не следва да се възприемат винаги като неподходящи за живописиста, но трябва да са добре проучени и подбрани, за да бъдат използвани ефективно.

Значимостта на дисертацията виждам и по посока на търсенето в учебното съдържание на обвързаност между теория и практика.

Напълно съм съгласна с основната постановка на докторантката - стенописното изкуство в съвременното си развитие трябва да е многообразно и гъвкаво, за да е в синтез с новата архитектурна среда. Погледът към установената традиция, без да е нейно копие и отражение, съхраняването на същността и предназначението живописната украса на храма, може да се окаже вариант за спасение на стенната декорация в храма. Проблемите ще се преодолеят чрез добрата подготовка - теоретична, духовна, богословна, художествена и технологична на студентите.

Смятам, че дисертационният труд има необходимата значимост и приноси за науката и практиката, а така също и предначертава перспективи за развитие на нововъведения в обучението.

Преценка на публикациите по дисертационния труд

В автореферата и в дисертационния труд са посочени 3 научни публикации от 2017 г. И трите научни публикации са от научни форуми - международна научна конференция, традиционните Пролетни научни четения и Годишник на АМТН.

Публикациите засягат разглежданите в дисертационния труд проблеми. Една от статиите се отнася до обучението по иконография: „Алтернативни тенденции при обучението по иконография“; останалите разглеждат теми свързани с иконографията в стенната живопис и стенописна декорация на съвременен храм. Статиите са с издателски номер. В автобиографията са посочени още 2 публикации от издания на АМГИИ, едната от 2013 г. с издателски номер, която се отнася до определена тематика в българската монументална живопис; другата – относно художествена програма за декориране на източно православния храм, е представена като публикация под печат, макар и посочената година да е 2011.

Статиите не са представени за разглеждане и само от заглавията им може да се съди за проблемите, които представляват интерес за докторантката и които са във връзка с въпроси, поставени в дисертационния труд. Не би могло да се прецени доколко те отразяват резултати от работата по дисертацията, или да се проследи евентуално препокриване по съдържание.

Автореферат

Авторефератът в обем от 35 стр. е оформен според изискванията, отразява основните резултати постигнати в дисертационния труд. Съдържанието му отговаря на структурата на дисертационния труд. Текстът е стегнат и лаконичен, обхванати са съществените теми, подтеми и смислови акценти на дисертационното изследване. Представени са обобщенията и изводите, заключението, както и научните приноси.

Критични забележки и препоръки

Въпреки достойствата на дисертационния труд, ще отправя някои критични забележки. Те се отнасят до следното:

-При прегледа на литературата и представянето на авторски тези, които са от значение за разглеждания проблем, също е необходима прецизност, за да не се изкриви смисълът и да се предаде точно казаното от автора. На места има известни неясноти, които вероятно се дължат на трудността при пресъздаване в синтезиран вид на същността на казаното от различни автори. (Например с. 16 - „Нагласата за учене според... се развива паралелно с историята...”. Смисълът се подразбира в следващите изречения, но би трябвало да се разбира от всяко изречение).

-Има отделни изречения, както и части от текста, чийто смисъл трябва да се изясни чрез стилово редактиране. Например: с. 16 – „Чрез работата на терен, съчетана с диалог се очертават и подсказват мислене, възникнало въз основа на предположението на обучаващия се от средата и той реагира, пораждайки изобразителна дейност”.

-Налични са немалко граматически и правописни неточности, които налагат необходимостта от коректорска и редакторска прецизиране, както на текста в дисертационния труд, така и на автореферата.

- Цитирана литература в текста и в литературата не навсякъде е съобразена със стандарта за цитиране и пълно описание на литературните източници. (Един пример: с. 91 – „М. Косева; М. Коева; маркиране на литературния източник като в чернова).

- Обзорът на литературата, която представя иновативни методи и алтернативни подходи в образованието е в известна степен неподредена и разпиляна в Актуалност на проблема и след 90-та стр. в текста. Едно систематизиране на авторски тези в една подглава, би открило авторската методическа система. По същия начин на две места се изяснява понятието „иконография” (с. 20 и на с. 128).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дисертационният труд **съдържа научни, научно-приложни и приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката и отговарят на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Република България (ЗРАСРБ), Правилника за прилагане на ЗРАСРБ.**

Дисертационният труд показва, че докторантката Стефка Илиева Попова **притежава** задълбочени теоретични знания и професионални умения по научна специалност Методика на обучението по изобразително изкуство, като **демонстрира** качества и умения за самостоятелно провеждане на научно изследване.

Поради гореизложеното, убедено давам своята **положителна оценка** за проведеното изследване, представено от рецензираните по-горе дисертационен труд, автореферат, постигнати резултати и приноси, и **предлагам на почитаемото научно жури да присъди образователната и научна степен „доктор”** на Стефка Илиева Попова в област на висше образование 1. Педагогически науки, професионално направление 1.3. Педагогика на обучението по ..., научна специалност Методика на обучението по изобразително изкуство

14.08. 2020 г.

Рецензент: проф. д-р Даниела Маркова